

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Új- és Legújabbkori Eszmetörténeti Műhely

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Polyák Mariann

Görög katolikus és állami elemi népiskolák

Bereg vármegyében a dualizmus elején

Témavezető: Dr. habil. Óze Sándor

2013.

I. A disszertáció témája és célkitűzései

Az értekezés a kiegyezés utáni két évtized magyar oktatástörténetének egy szeletét, a Bereg megyei görög katolikus felekezeti oktatás helyzetét foglalja össze, különös tekintettel a közoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikkre és az 1879. évi XVIII. törvénycikkre a magyar nyelv kötelező oktatásáról. A dolgozatban azoknak a településeknek a görög katolikus elemi népiskoláját vizsgáltuk meg, ahol az állam is oktatási intézményt állított fel. Összefüggéseket kerestünk az állami iskolák alapítása és a görög katolikus iskolák bezűntetése között, hogy milyen hatással volt az állami beavatkozás a főként ruszinok lakta megye oktatási életére.

A célkitűzés kettős: egyrészt az iskolák történetének részletes kidolgozása, másrészt pedig társadalomtörténeti: hogyan befolyásolta az állam szerepvállalása az oktatás színvonalát a korszakban. Ezzel kapcsolatban fontos volt a vizsgálata azon elemeknek, amelyek elősegítették az analfabetizmus visszaszorítását.

Az állami iskolák kialakulása során választ kívántunk adni arra a kérdésre, hogy milyen okból alapították azokat, a felekezeti iskolával párhuzamosan működtek-e tovább, vagy az egyik életképtelensége miatt megszűnt és a hitközségek hogyan viszonyultak az állami kezdeményezéshez. Eleinte elutasító volt a görög katolikus felekezet, védelmezte ősi hagyományait, vallását, majd az első állami iskolák működése kapcsán látták, hogy az előbbieket nem veszítik el az állami intézményben tanulók sem, tehát

később egyre jobb együttműködés alakult ki az egyházi és állami hatóságok között. E két hatóság kapcsolatát is vizsgálja az értekezés, rámutat olyan eseményekre, melyeknek szerepe volt a változásban.

Megvizsgáltuk a megyében kialakult görög katolikus iskolahálózatot a XVIII. század végétől, az országos szintű rendeleteket, amelyek befolyásolták a beregi ruszinok oktatását is, majd az 1868-as közoktatási törvény újdonságát és az ezt követő törvényeket, melyek az oktatási nyelvet, nyelvoktatást szabályozták.

II. A kutatás módszertana és az értekezés felépítése

A disszertációban az egyes iskolák története alapján megpróbáltuk feltérképezni, hogy a megyében milyen szakaszokban, milyen elven alapítottak állami iskolákat és a felekezetek hogyan fogadták ezt, valamint, hogy lehet-e általánosságokat felállítani az iskolaállítások kapcsán.

A kutatási módszer a teljességre törekvő adatgyűjtés volt. A disszertáció főként a primer forrásokra épül, amelyeket a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний Архів Закарпатської Облaсти) Beregszászi Részlegében őriznek. A Munkácsi Püspökség működését tartalmazó (151-es fond) anyag mellett hasznos volt a főispáni (10-es fond) és a Bereg megyei királyi tanfelügyelőség (130-as fond) iratanyaga is. Jelentős a korabeli megyei hetilap, a Bereg szerepe a dolgozatban, melynek több évfolyama is kizárólag az említett levéltárban található meg. A levéltári munka nehézségei

ellenére a megyei közigazgatási szervek és az egyházi intézmények témába vágó iratait is sikerült átnézni.

Nem törekedtünk arra, hogy az összes iskola kronologikus történetét ismertessük, inkább az egyes típusokat mutattuk be, abból a szempontból, hogy milyen megoldási lehetőségek alakultak ki az oktatási nehézségek megoldása érdekében (állami kézbe adás, párhuzamosan állami iskola alapítása, az ügy elhúzása stb.) Természetesen egy-egy iskola történetét megpróbáltuk időben is megjeleníteni, ha a források ezt lehetővé tették, így iskolatörténet is került a dolgozatba.

Az állami felügyelet kérdésének kutatása eléggé nehézkes volt, hiszen a megyei közigazgatáshoz tartozó iratok, az egyházi iratokkal együtt az állami levéltár (KTÁL) birtokába jutottak, de a bürokrácia miatt nehézkesen kutathatók, vagy éppen nem lehet hozzáférni. A központi intézmények iratai, minisztériumi anyag pedig a Magyar Országos Levéltárban az 1956-os események során egy tűzesetben megsemmisültek.

A dolgozat tárgya elsősorban a nevelési intézmények és az oktatáspolitikai történetének nyomon követése. A téma érint több más tudományt is, így az egyháztörténetet, művelődéstörténetet, társadalomtörténetet, hatással van rá a korabeli gazdaság, politika, jogszemlélet, intézménytörténet, életmód stb.

A dolgozat írásának módszerét tekintve egy tágabb bevezetéssel ismerteti az iskolák fejlődésének a kezdetét a behatárolt területen, illetve a speciális környezet, gazdasági helyzet és vallási

helyzetet mutatjuk be, amelyek mind okai voltak a problémagócok kialakulásának.

Tehát egyrészt a diakronikus kutatási módszert választottuk, hogy időben el tudjuk helyezni az iskolák kialakulását, másrészt pedig a szinkronisztikus jelleg is mérvadó, amikor egy-egy kérdés köré csoportosulnak a problémakörök, melyek megoldást várnak.

A forráselemzés is helyet kapott a statisztikai adatok elemzése, összehasonlítása mellett, ezeket táblázatban, diagramokban jelenítettük meg. A helyneveknél a korban szokásban lévő neveket használtuk, Lehoczky Tivadar Bereg megyei monográfiája nyomán. A disszertációban megjelenő Bereg megyét ábrázoló térképet a Gönczy Pál: Magyarország megyéinek kézi atlasza c., 1890-ben megjelent munkája alapján terveztük meg.

A dolgozat első fele tehát a vizsgált korszakig tárja fel az országos és helyi rendeletek hatására a Bereg megyében kialakult iskolák állapotát, fejlődési fokát, majd a következő részben ezek fényében a dualistakor hiányait, és ezek leépítésére tett kísérletek eredményét próbáltuk meg összefoglalni, elemezni.

A dolgozat bevezetőjében a témaválasztás és a célkitűzések kaptak helyet, a második fejezet pedig a kutatási módszert és a levéltári forrásokat részletezi, illetve említést tesz a korabeli sajtóról és szakirodalomról, majd a később keletkezett, nagyon kevés számú másodlagos irodalomról. A téma épp az iratok hozzáférhetlensége miatt eddig nem kutatott.

A harmadik fejezetben térben és időben helyeztük el a témát, Bereg vármegye földrajzi, gazdasági, etnikai és felekezeti sajátosságait ismerhetjük meg, majd a ruszinok életkörülményeit és a görög katolikus felekezet kialakulását, egyházi közigazgatását.

A dualizmuskor előtti időszak problémátörténeti csomópontjait az iskolák működésében történő változások alapján különítettük el a disszertáció negyedik fejezetében. Mária Terézia Ratio Educationis-ától kezdve 1830-ig, az első iskolák felállításával lezárult egy korszak; majd a reformkor alatti újabb iskolák létrejöttét vizsgáltuk meg. Az 1840-es években a reformkor eredményeként a rendszeres iskolák száma megnőtt, majd a neoabszolutizmus korában újra a birodalmi szellem volt meghatározó az iskolaalapításokkal kapcsolatban és a szigor segítségével kialakult eredménye a 60-as évekre bontakozott ki. Új szempontokat alkotott az 1868-as XXXVIII. törvény, mely ugyan a nemzeti iskolákat fenntartotta, de már párhuzamosan állami iskolák is létesülhettek.

Az ötödik fejezetben a kiegyezés után született, az oktatást érintő törvények hatására Bereg vármegyében történt változásokat térképeztük fel. A vizsgált korszakban több témát kell kibontani és elemezni: az állami tanfelügyelők szerepét az oktatás fejlesztésében, a községi iskolák, állami iskolák alapításában. Az új intézmények valamilyen választ mindig kiváltottak a helyi hitközségben és a görög katolikus egyházi eljáróság részéről is.

Az állami szerepvállalást minden korszakban elemeztük, ez az állami viselkedésforma beleillik az európai országok neveléstörténeti jellemzőibe is, a tömegessé váló oktatást, mint a

politikában jelentős stratégiai eszközt az állam igyekezett kezébe venni. Országos elemzésekre mégsem vállalkozik a disszertáció, csak a helyi iskolatörténet szempontjából szükséges főbb országos elemeket vizsgáltuk meg.

III. Az értekezés főbb eredményei

A kiegyezés idejére már egy kifejlődött görög katolikus iskolarendszerről beszélhetünk Bereg vármegyében. Létrejötték a XIX. század első felében főként a nagyobb, tehetősebb településeken, általában Munkács és környékén hozták létre a hitközségek saját iskolájukat. Képesek voltak ezeket önerőből fenntartani, igényelték annak működését, ennek érdekében tanítót hoztak a községbe, aki mellett külön kántort is tartottak. Ilyen görög katolikus felekezeti iskolák alakultak ki Munkács mellett Alsó-Vereckén, Szolyván, Sztrabicsón, Nagy-Lucskán, Új-Dávidházán stb.

Az 1840-es évektől már erőteljesen a polgárosodás eszméjétől áthatva a hatóságok egyre inkább sürgették annak az elvnek a megvalósulását, hogy minden községben legyen iskola és tanítás, és minden 6. életévét betöltött gyermek részesüljön oktatásban, amely ekkor már a hittani alapismereteken kívül az állapotbeli kötelességhez kapcsolódó tantárgyakból is állt. Meg kell itt jegyezni, hogy ezeken a településeken még korántsem tudták az összes tanköteles korú diákot beiskolázni.

A mindennapi rendszeresiskola-alapítási vágy a ruszinok lakta területeken nem vált erőssé, ennek a legfőbb oka pedig elsősorban az anyagi nehézségekben, a földrajzi helyzethez fűződő sajátságokban és a nép jellemrajzában keresendő. A kicsi lélekszámú, alig megközelíthető, hegyi területeken létesült települések nehéz megélhetési körülményeket adtak lakóiknak. Ezek mellett nem tudták vállalni az iskolaalapítás költségeit, közben a hatóságok egyre inkább próbálták rájuk erőltetni, kötelezni őket az oktatásra. Ennek következtében az addigi parochiális iskolákat alakították át elemi iskolákká, amihez kántortanítót alkalmaztak és megpróbálták iskolaépületet felállítani. E felülről jövő nyomás miatt csak apró lépésekre voltak képesek a hitközségek: az addigi, többnyire alig képzett vagy képzetlen kántortanítónak több órát kellett volna tanítania, megfelelő képzést szereznie, a gyerekeknek rendszeresebben kellett volna járnia az iskolába, a hitközségnek iskolaépületet kellett volna építenie és rendes fizetést adni a kántortanítónak, valamint a szülőknek rendszeresen elküldeni gyermeküket az iskolába. A községi elöljáróknak pedig, akik maguk is iskolázatlanok voltak, felügyelni kellett volna a rendes iskola életét.

Azokon a településeken, ahol nem fejlődött ki a lakosok igényéből egy oktatási intézmény, ott a puszta figyelmeztetés és rendeletek nem tudtak a helyzeten változtatni. Ott pedig, ahol ugyan volt iskola, de az nem tudta befogadni az összes tankötelest, szintén nagy erőfeszítést igényelt a hiányok pótlása.

Ennek a helyzetnek a megoldására bizonyult alkalmasnak az 1868. évi 38-as népoktatási törvény és azon belül a 80.§., mely lehetővé tette, hogy az önállóan iskolát állítani képtelen hitfelekezetek, illetve községek részére állami iskolát állítsanak fel, ezzel megoldva az anyagi terhekből fakadó hiányokat. Az állami iskola állításának lehetősége az 1868-as törvénynek egy olyan új eleme, amely korábban, bár már megjelent a rendeletekben, de ilyen iskolák alapítása a kiegyezésig nem történt, így még nem gyakorolt hatást az oktatásra. Az állami iskolaalapítás lehetősége a kiegyezés utáni időszakban jelentős változásokat indított el.

Bereg vármegyében az állami beavatkozás nagy eredményhez vezetett, ennek köszönhetően több tanköteles iskolázott, több iskola nélküli település kapcsolódott be az oktatásba; vagy úgy, hogy iskolát kapott, vagy pedig egy közeli helyiséggel együtt egy oktatási települést alkotott. Több község képzett tanítót kapott és a felekezeti iskolák tanítási eredménye is valamelyest javult az állami iskolák eredményeit látván, tehát az állami iskolaállítás közvetett hatása is jól érzékelhető.

Az első állami iskolaalapítások az 1876-ban önálló tankerülettel váló Bereg vármegye frissen kinevezett királyi tanfelügyelőjéhez, Fischer Ferenc (később nevét Halászra magyarosította) nevéhez fűződik.

Az állami felügyelet (a közigazgatási bizottság, élén a főispánnal, valamint a királyi tanfelügyelőség) Bereg vármegyében jól kihasználta a népoktatási törvény adta lehetőségeket a Bereg megyei tankerület iskoláinak fejlesztésére: állami fenntartású

intézmények felállítása és fenntartása mellett erőteljesen gyakorolta iskolalátogatási jogát, valamint a hiányosságok megszüntetésére tett lépései is jelentősek voltak.

A tanfelügyelő többször hangot adott a görög katolikus egyházmegyei vezetés ellenállása kapcsán, miszerint nem értette, hogy miért volt ilyen ellenszenv az állami kezdeményezés ellen, hiszen az ő és tanítói célja, a magyar öntudat kifejlesztése, de nem akarta a felekezeti különbözőséget felszámolni. Halász a fejletlen, műveletlen, szegény népet akarta felemelni a kultúra fejlesztésével. Sokkal jobban ostromozta a református magyarokat, akik nem tettek meg mindent a maguk érdekében, míg a ruszinok erejük felett teljesítettek. Ezenkívül az izraelitákat is jobban elmarasztalta, őket ellenállónak tartotta, míg a rutének szívesen hajlottak a magyar nyelv megtanulására, a hatóságokkal való együttműködésre. A tanfelügyelő leginkább a görög katolikus szentszékét hibáztatta és egyes egyházi vezetőket, hogy ellenálltak az állami iskolák alapítása kérdésében.

Halász a megye északi területén, a folyó völgyekben kialakult apró falvak tanköteleseinek oktatását vándortanítók segítségével akarta megoldani, ennek a lényege, hogy heti két-három nap egy állami tanító tanított egy községben, ahol a helyi tanítónak a módszertant kellett elsajátítania tőle, a hét többi napján egy szomszédos faluban kellett ugyanezt tennie. Az államnak így nem kellett iskolaépületet fenntartani, hanem egy tanítóval két-három község tanítási színvonalát tudta emelni, tehát a felekezeti iskola nem szűnt meg.

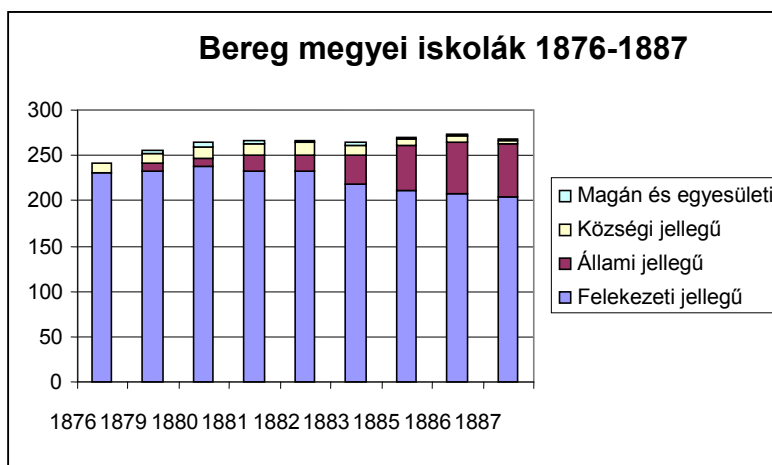
Tulajdonképpen a vándortanítóságot tekinthetjük egyfajta kompromisszumos megoldásnak is, mely igen gyümölcsözőnek bizonyult mindkét fél részéről. Egyrészt az egyház megtarthatta iskoláját, továbbfejlesztette a tanítót, legalább heti két alkalommal a diákok jó oktatást nyertek és odafigyeltek az állami hatóságok, hogy megvalósuljon az iskolázás. Másrészről az állam pedig olcsón, iskolaépület építése nélkül, több tanító alkalmazása nélkül tudta fejleszteni az elhanyagolt hegyi lakosságot. A királyi tanfelügyelő így törvény szerinti oktatásban tudta részesíteni a tanköteleseket és sok pénzébe sem került az államnak.

Az 1879. évi XVIII. tv., azt rendelte el, hogy az anyanyelven való oktatás mellett kötelező a magyar nyelv oktatása is. Különösen nagy jelentőséggel bírt a nemzetiségi területen a magyar nyelv oktatásáról szóló törvény, mely különösebb ellenállásba nem ütközött a ruszinok részéről. E kérdésben leginkább a magyar nyelv tanítására nem képesített tanítók hiánya okozta a legnagyobb gondot. A törvény végrehajtása érdekében történt tanítóelmozdítások, nyugdíjazások, továbbképzések szintén az oktatás javára váltak, hiszen fiatalabb, képzetesebb tanítók kerültek a katedrákra. A nyelvtörvény miatt több iskola képtelen volt teljesíteni a törvény előírásait, így néhány helyen előfordult, hogy a felekezeti iskolát be kellett zárni, a településen állami iskola létesült.

Az állami iskolák számának növekedését vizsgálhatjuk meg Bereg megyében Halász Ferenc egy évtizedes tanfelügyelősége alatt a következő táblázat segítségével:

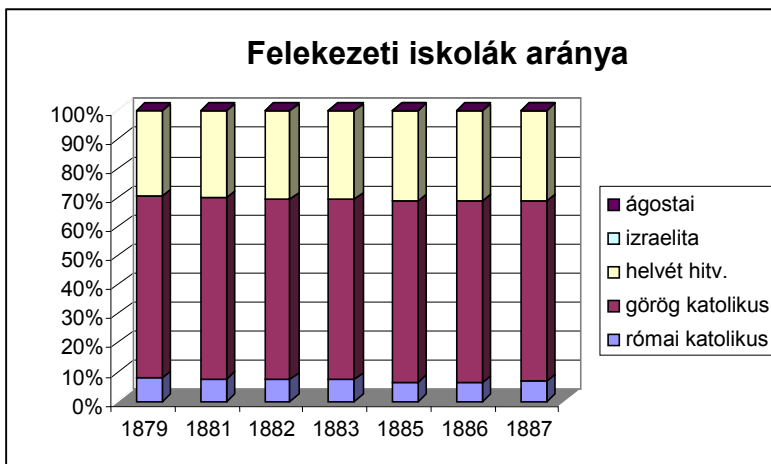
Tanév	1876	1878/ 79	1879 /80	1880/ 81	1881/ 82	1882/ 83	1884/ 85	1885/ 86	1886/ 87
Tanintézetek száma	241	256	264	267	267	264	270	273	268
Állami jellegű iskolák száma	0	8	10	18	18	33	50	57	58

Az adatokból kitűnik, hogy az állami iskolák nagyobb mértékben nőttek, mint a felekezeti, a vizsgált évtized alatt 58-al, míg a megyében az összes tanintézet száma 27-el nőtt. Ebből egyértelmű, hogy a felekezeti és községi iskolák rovására is történt állami iskolaalapítás. Az állami befolyás kifejezetten megnőtt 1881-től, ez az 1879-es törvény hatásának tudható be, ekkor jelentősen nőtt az állami iskolaállítások száma.

Vizsgáljuk meg, hogy csak a görög katolikus felekezet hátrányára vált az állami iskolaalapítás vagy a többi felekezet is rákényszerült, hogy iskoláit bezárja.

A következő grafikon a felekezeti iskolák egymáshoz viszonyított arányát vizsgálja a korszakban a tanfelügyelő éves jelentései alapján. Azt látjuk, hogy a százalékos arány végig megmaradt az évtized folyamán, tehát minden felekezetet körülbelül egyformán érintett az állami iskolák felállítása, nem kizárólag a ruszin többségű, görög katolikus települések rovására alapított az állam iskolákat. A tanfelügyelő jelentéseiből az is kiderül, hogy a református felekezet több iskoláját is átadta az államnak, a görög katolikus felekezet eleinte elvételt látott az új intézménytípusban, később már a munkácsi püspökség is több esetben kérte felekezeti iskolája helyébe az állami iskola alapítását.

A térképen az állami alapítású iskolák (tehát a vándortanítószágok is) eloszlását látjuk Bereg vármegyében az 1886-os állapot szerint:

Az ekkor 45 településre kiterjedő állami szerepvállalás leginkább a megye középső területén lévő, vegyes lakosságú, de

többségében ruszin nemzetiségű görög katolikus felekezetű hitközségeit érintette. Minden szolgabírói járás központjában létesült fiú- és leányelemi is. A déli, többségében magyar ajkú területen 7 állami iskola szerveződött a vizsgált évtizedben. Jól kirajzolódik a vándortanítóságok körzete a kis lakosságú, hegyi településeken.

A 1886-os évre már csak 15 beregi település maradt oktatás nélkül, Halász Ferenc királyi tanfelügyelő ezeken az állami újabb költségvetési források hiánya miatt és ellenére is sikeresen tudott fellépni a községi vándortanítóságok létesítésével. A négy újabb vándortanítóság megalapításával 1887-ben nemcsak a 15 iskola nélküli község oktatási helyzete rendeződött, hanem egy szakasz is lezárult a Bereg megyei oktatásügy történetében: minden település bekerült az oktatási hálózatba, minden tanköteles számára lehetővé vált az iskoláztatás, megtörtént a képzetlen tanítók cseréje.

Halász Ferencet, saját kérésére, a miniszter Heves vármegyébe helyezte át 1888 januárjában. A királyi tanfelügyelő távozásával egy iskolahálózatot hagyott maga mögött, életképes intézményekkel, amelyek alkalmazkodtak a földrajzi helyi és az országos körülményekhez.

A tanfelügyelő korabeli munkája jelentős, hiszen 1876-al kezdődő beregi munkája során az országban a legtöbb, 58 állami intézettel Bereg megye bírt 1886-ra, ez az országos intézmények 10%-át jelentette, valamint ő alapított legelőször állami vándortanítóságokat az országban.

IV. A témához kapcsolódó publikációk

Tanulmányok:

- The Greek Catholic Basic Schools of Bereg County in the Beginning of the 1880's, Bereg vármegyei görög katolikus népiskolák az 1880-as évek elején = Collectanea Athansiana I. Studia, vol. 3, Symbolae, A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, Nyíregyháza, 2010.

- Görögkatolikus iskola Patkanyóczon, = Athanasiana 33-34, Nyíregyháza, 2012.

- Munkács görög katolikus elemi iskolája a XIX. században = Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, Nyíregyháza, 2012/2.

Konferencia előadások:

- Halász (Fischer) Ferenc és a görög katolikus oktatás, elhangzott: A PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolája Eszmetörténeti műhelyének konferenciája, Piliscsaba, 2012. november 09. Megjelenés előtt.

- Oktatási kérdések és az oktatási intézmények helyzete Firczák Gyula tevékenysége idején a Munkácsi Egyházmegyében, elhangzott: Emlékkonferencia Firczák Gyula munkácsi püspök elhunytának 100. évfordulója alkalmából tartott nemzetközi konferencián, Beregszász, 2012. november 22. Megjelenés előtt.